

УДК 330.331.4

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕГІОНІВ

ESSENCE AND STRUCTURE OF SOCIAL AND ECONOMIC POTENTIAL OF MODERNIZATION OF THE REGIONS

Михайло Йосипович ГЕДЗ

к.е.н., доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту Черкаського інституту банківської справи УБС НБУ (м. Київ)

Mykhailo Y. GEDZ

Candidate of Science in Economics, Associate Professor of Department of Accounting, Analysis and Audit of Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. У статті досліджено сутність та зміст соціально-економічного потенціалу регіону. Систематизовано існуючі підходи до визначення змісту даного поняття та виділено складові структури економічного потенціалу регіону.

Summary. This paper investigates the nature and content of the social and economic potential of the region. Systematized existing approaches to determining the content of the concept and selected aspects of the structure of the economic potential of the region.

Ключові слова: *регіон, потенціал, соціально-економічний потенціал, соціально-економічний розвиток, модернізація.*

Key words: *region, the potential social and economic potential, socio-economic development and modernization.*

Постановка проблеми. Структура виробництва в сучасних умовах характеризується зростаючою орієнтацією не на галузеву, а на регіональну систему господарювання. Одним з негативних наслідків трансформаційних процесів, які інтенсивно проходили в 1990-х роках, стало ослаблення галузевої спеціалізації регіонів. Змінилися їх позиції і роль в рамках єдиного народногосподарського комплексу країни, у формуванні регіональних господарських комплексів. Ці обставини посилюють необхідність регіональних досліджень і надають їм особливої актуальності в контексті питань здійснення комплексної модернізації соціально-економічних систем.

В останні роки збільшується самостійність регіонів, які несуть все більшу відповідальність за результати свого економічного розвитку. Соціально-економічний стан регіонів визначається як об'єктивними (макроекономічними умовами, місцем регіону в суспільному поділі праці, галузевою структурою, географічним положенням, природними ресурсами), так і суб'єктивними факторами, і в першу чергу – методами

регіонального управління. Період економічних реформ показав, що регіони, які застосовують прогресивні методи управління в своєму розвитку, у меншій мірі схильні до кризових тенденцій. У складних умовах виходу з кризи відносно перевагу мали, насамперед, ті регіони, які використовували адекватні методи та інструменти управління своїм розвитком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенню ефективних механізмів розвитку та модернізації регіональної економіки присвячені наукові праці провідних вчених-сучасників: С. І. Бандура [1], З. С. Варналія [2], Б. М. Данилишина [1, 3], О. М. Тищенко [4], А. А. Шамлуєва [5], Л. Г. Чернюк [6] та інших.

Метою статті є аналіз, узагальнення та вдосконалення теоретичних положень щодо сутності та змісту соціально-економічного потенціалу модернізації регіону.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Ринкові перетворення, що відбуваються в Україні, вимагають уважного підходу до постулатів і стереотипів, які мають місце в економічній теорії, переосмислення

дії законів суспільного відтворення, які відображають економічну та соціальну сутність зв'язків і взаємозалежностей між різними елементами суспільно-економічної системи. Без цього неможливо сформувавши ефективну систему управління економікою, в тому числі і на регіональному рівні. Її доцільно вибудовувати, враховуючи все різноманіття специфічних умов і закономірностей розвитку регіонів.

Кожна територіальна система має свої особливі фактори соціально-економічного розвитку та можливості для ефективного використання ресурсів у рамках сформованої сукупності різних видів діяльності, що забезпечують загальні умови виробництва матеріальних благ на даній території і організацію процесу раціональної життєдіяльності людей.

Просторова система країни в цілому не може тривалий час ефективно і стійко прогресувати, спираючись на слабку «базу» регіонів. Необхідна опора на сильні регіони, повний облік територіальних чинників господарювання, який є надзвичайно важливим для сучасної України, що володіє значною територією, для якої характерні певні регіональні відмінності. Вони проявляються в природно-кліматичних і національно-історичних особливостях, в досягнутому рівні соціально-економічного розвитку, в профілях спеціалізації території і т. д. Створення ефективної територіально-господарської системи можливе на основі науково обґрунтованого врахування зазначених відмінностей, формування методичних основ територіального управління, проведення активної територіальної соціально-економічної політики. Тому особливе значення має створення адміністративно-правової та соціально-економічної бази здійснення модернізації та динамічного розвитку територій.

В «Державній Стратегії регіонального розвитку України на період до 2015 року», затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 року № 1001 зазначено, що «державна регіональна політика повинна бути спрямована на створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів як основи їх динамічного розвитку та усунення значних міжрегіональних диспропорцій» [7]. Досягнення цієї мети буде забезпечено в ході реалізації державної регіональної політики, спрямованої: на реалізацію потенціалу розвитку кожного регіону; подолання інфраструктурних та інституційних обмежень; створення рівних можливостей для громадян та сприяння розвитку людського потенціалу; реформування систем державного управління та місцевого самоврядування.

Напрямами регіональної політики виступають:

стимулювання економічного розвитку шляхом створення нових центрів економічного зростання в регіонах на основі конкурентних переваг (особливі економічні зони, техніко-впроваджувальні зони, технопарки і т. д.); скорочення диференціації рівня та якості життя населення в регіонах за допомогою механізмів соціальної та бюджетної політики; координація інфраструктурних інвестицій держави та інвестиційних стратегій бізнесу в регіонах з урахуванням пріоритетів просторового розвитку та ресурсних обмежень, в тому числі демографічних.

Сьогодні регіони знаходяться в умовах зростаючої міжнародної та глобальної економічної конкуренції, що ставить нові вимоги до їх конкурентоспроможності. Одним з головних питань у сфері організації системи управління регіонами стає здатність ефективно розпоряджатися наявними ресурсами територій. Це слід враховувати, коли мова йде про необхідність комплексної соціально-економічної модернізації регіонів, побудови відповідної стратегії та планування заходів, спрямованих на її реалізацію. В зв'язку з цим можна говорити про доцільність виділення поняття «соціально-економічний потенціал модернізації», в тому числі модернізації, що здійснюється на регіональному рівні.

Під потенціалом взагалі розуміються можливості, здібності, приховані, нереалізовані резерви досліджуваного об'єкта, які при зміні навколишніх умов можуть перейти з можливості в дійсність. Наявність потенціалу у будь-якого об'єкта обов'язково передбачає значну кількість варіантів його використання. Сам по собі потенціал без визначення мети його використання існувати не може, оскільки будь-який потенціал передбачає резерви та можливості для досягнення кінцевого результату [5]. Потенціал соціально-економічного розвитку регіону характеризує можливості його розвитку при використанні всього комплексу територіальних ресурсів, особливостей існуючої і перспективної структури його господарства, географічного положення в інтересах підвищення якості життя населення регіону.

Поняття «економічний потенціал» досить широко застосовується як у науковій літературі, так і в управлінській практиці. При цьому його зміст трактується по-різному, що може обумовлювати множинність оцінок потенціалу одних і тих же економічних систем. Під економічним чи соціально-економічним потенціалом (межі між цими поняттями розмиті) в економічній науці зазвичай розуміється сумарна характеристика ресурсних можливостей у тій чи іншій сфері господарювання.

У радянській економічній науці поняття потенціалу стало широко використовуватися з кінця 1960-х – початку 1970-х рр. Введення поняття було обумовлено, з одного боку, усвідомленням вичерпання ресурсів для екстенсивного економічного зростання, з іншого – прагненням ввести в дію додаткові резерви і стимули, закладені в структурі системи або діяльності, але нереалізовані на практиці. Соціально-економічний потенціал розглядається як сукупність факторів, джерел, стимулів, форм зростання ефективності використання продуктивних сил. Тому реалізація соціально-економічного потенціалу розглядається як додаткове джерело ресурсів.

До складу поняття «економічний потенціал» у радянській економічній літературі включалися фактори виробництва (природно-кліматичні ресурси, основні фонди, трудові ресурси) в їх кількісній та якісній оцінці. У радянській плановій системі завдання об'єднання цих факторів розглядалося переважно як організаційно-технологічне.

Проте вже в 1970-і рр. прийшло розуміння того, що самі по собі матеріальні блага, природні ресурси і робоча сила не можуть повною мірою характеризувати всю сукупність можливостей економічного розвитку. Стала усвідомлюватися необхідність більш системного підходу, що враховує ту обставину, що найважливішим чинником соціально-економічного розвитку, крім окремих ресурсів, є якість самої системи, що їх об'єднує.

У сучасній науковій літературі під економічним потенціалом регіону розуміють структуровану сукупність різних ресурсів, що становлять фундамент економіки регіону, які мають просторове розміщення і часовий характер, визначають стан і перспективи розвитку території. Сукупний економічний потенціал регіону формується з економічних потенціалів адміністративно-територіальних одиниць, що входять до складу даного регіону. При цьому передбачається прояв синергетичного ефекту «успішності» сполучення окремих господарюючих одиниць у єдиній системі [8, с. 44].

У словнику-довіднику «Регіональна економіка» автори О. Д. Богорад, О. М. Невелєв, В. М. Падалка, М. В. Підмогильний визначають економічний потенціал регіону, ототожнюючи його з соціально-економічним потенціалом, як спроможність галузей народного господарства регіону виробляти продукцію, здійснювати капітальне будівництво, перевезення вантажів, надавати послуги населенню [9, с. 72].

Інші автори під економічним потенціалом

розуміють комплексну характеристику рівня економічної могутності нації, наявних ресурсів і можливостей забезпечувати розширене відтворення, суспільне споживання та соціально-економічний прогрес суспільства [10].

Автори А. Н. Тищенко, Н. А. Кизим, А. І. Кубах, Е. В. Давискиба в монографії «Економічний потенціал регіону: аналіз, оцінка, діагностика» наводять досить докладний аналіз існуючих трактувань економічного потенціалу [4]. У цій роботі увага акцентується не просто на економічному потенціалі, а на його регіональному напрямку, тобто враховуються регіональні особливості суспільного розвитку. Відповідно пропонується таке визначення: економічний потенціал регіону – це сукупна здатність наявних у межах регіону економічних ресурсів з виробництва максимально можливого обсягу матеріальних благ і послуг, що відповідають потребам суспільства на даному етапі його розвитку.

Р. І. Шніпер використовує поняття соціально-економічного потенціалу і визначає його як сукупність елементів національного багатства, задіяних в регіональному відтворювальному процесі, що забезпечують виконання державного замовлення з формування інтеграційних зв'язків, а також створюють умови для комплексного економічного і соціального розвитку регіональної системи. Він виділяє елементи, які забезпечують розширене регіональне відтворення, ефективне функціонування локальних відтворювальних циклів і вирішення соціальних проблем в регіоні [11].

В елементний склад економічного потенціалу включаються основні виробничі засоби, невиробничі та оборотні засоби, трудові ресурси, їх освітній і професійний рівень, природні ресурси, знання та інформація про продуктивні сили та виробничі відносини.

Згідно з точкою зору О. М. Тищенка, М. О. Кизима, А. І. Кубаха, Є. В. Давискиби [4] можна виділити чотири основні складові структури економічного потенціалу регіону – інвестиційна, інноваційна, природно-ресурсна, трудова (табл. 1).

Система потенціалів соціально-економічного розвитку регіону, запропонована А. А. Шамлуєвим, представлена у вигляді трьох блоків [5].

У перший блок включаються базові ресурсні потенціали території, такі як:

- природно-ресурсний потенціал, що характеризує можливості розвитку регіону за рахунок раціонального використання його земельних, матеріально-сировинних, лісових, водних, рекреаційних та інших ресурсів (визначається кількістю і якістю запасів ресурсів,

умовами їх видобутку, транспортування тощо);

- економіко-географічний потенціал, що характеризує резерви розвитку регіону шляхом ефективного використання його транспортно-географічного положення (визначається пропускну здатністю шляхів сполучення та ін.; близькістю до продовольчих, сировинних і ресурсних баз); кліматичних і ландшафтних умов (можливості відпочинку, організації санаторно-курортного лікування, різних видів туризму); розміщення нового або розширення існуючого

виробництва (визначається наявністю вільних площ, ступенем розвитку виробничої та соціальної інфраструктури, умовами екологічного характеру та ін.);

- демографічний потенціал, що характеризує можливості поліпшення якості населення регіону (визначається загальною чисельністю населення, його статевим та віковим складом, динамікою зростання (вигуктя) населення, міграційними процесами та ін.).

Таблиця 1

Структура економічного потенціалу

Складові потенціалу	Економічні ресурси
1	2
Природно-ресурсний	Сукупність природних ресурсів, які можуть бути використані в народному господарстві з урахуванням тенденцій науково-технічного прогресу. До природних ресурсів відносяться всі види розвіданих і врахованих запасів мінеральних, земельних, лісових, водних, фауністичних і рекреаційних ресурсів, що можуть бути використані як природні продуктивні сили. Розвиток природно-ресурсного потенціалу України, перспективи його використання мають виражені регіональні особливості [3].
Інвестиційний	Охоплюють зроблені людиною засоби, призначені для виробництва товарів і послуг виробничого й невиробничого призначення. Частина економічних ресурсів у вигляді виробничих і невиробничих засобів регіону, запаси й ресурси предметів виробничого призначення (предмети праці) і предметів тривалого користування [12]
Трудовий	Сукупна здатність економічно активного населення регіону забезпечити виробництво максимально можливого обсягу споживчих вартостей у конкретних соціально-економічних умовах, тобто носієм трудового потенціалу є економічно активне населення регіону з властивими йому кількісними і якісними характеристиками. Умовами, що забезпечують відтворення трудового потенціалу і його ефективне використання, є сукупність політичних, економічних, соціальних, природних і технологічних факторів [13], що є в конкретному регіоні.
Інноваційний	Якщо інноваційний потенціал у загальному вигляді визначити як потенціал знань у процесі реалізації науково-технічного потенціалу, тоді під інноваційним потенціалом розуміється сукупна здатність науково-технічних знань і практичного досвіду, якими володіє суспільство на даному етапі свого розвитку, у забезпеченні найбільш повного використання ресурсів економічного потенціалу [12]. Як основні ресурси виступають дані, інформація, знання. Науково-технічний потенціал визначається сукупністю матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, що направляються суспільством у сферу науково-технічного прогресу, а також ще нереалізованими результатами функціонування цього середовища, здатними забезпечити більше ефективне використання сукупної суспільної праці [14].

Другий блок забезпечують потенціали соціально-економічного розвитку регіону. Він об'єднує локальні потенціали, які покликані сприяти реалізації базових ресурсних потенціалів. До їх складу входять:

- трудовий потенціал, що характеризує можливості розвитку регіону за рахунок підготовки та раціонального використання кадрів (визначається освітнім, кваліфікаційним, професійним складом кадрів, зайнятістю їх у розрізі галузей і сфер господарства, форм власності, спеціальностей і т. п.);

- матеріально-технічний потенціал, що характеризує можливості розвитку регіону на основі ефективного використання всіх структурних складових його виробничого комплексу (визначається структурою і обсягом виробництва, величиною та ефективністю використання виробничих фондів, станом розвитку інфраструктури та ін.);

- науково-інноваційний потенціал, що характеризує можливості регіону в сфері підвищення конкурентоспроможності продукції, робіт, послуг на основі раціонального використання досягнень науково-технічного прогресу (визначається величиною і якістю фундаментального і прикладного наукового доробку та ін.);

- соціально-інфраструктурний потенціал, що характеризує резерви регіону в сфері поліпшення медичного, побутового, культурного, транспортного та житлово-комунального обслуговування населення на основі розширення номенклатури та підвищення якості послуг, забезпечення їх доступності для населення;

- бюджетний потенціал, що характеризує можливості регіону в збільшенні доходної частини бюджету (визначається величиною місцевих податків відповідно до нормативів, встановлених законодавством, а також надходжень від приватизації муніципального майна, від здачі його в оренду, від місцевих позик та лотерей, від зовнішньоекономічної діяльності, дивідендів від частки регіону в статутному капіталі підприємств і організацій, обсягами дотацій, субвенцій, трансфертних платежів та ін.);

- інвестиційний потенціал, що характеризує можливості регіону в залученні і використанні коштів вітчизняних і зарубіжних інвесторів, підприємців, населення для вирішення територіальних проблем;

- експортно-імпортний потенціал, що характеризує можливості регіону у підвищенні

ефективності його зовнішньоекономічної діяльності шляхом закріплення на вже освоєних ринкових нішах; використанні відносно дешевизни основних ресурсів виробництва (робочої сили, виробничих фондів, технологічних знань, матеріальних ресурсів), яка виступає в якості ведучого мотиву залучення закордонних інвестицій; використанні унікальних високих технологій, наявних, зокрема, на підприємствах ВПК, і вирішенні на цій основі широкого спектра проблем територіального розвитку.

Третій блок – це блок потенціалів готовності регіону до соціально-економічних перетворень, який може включати, наприклад:

- потенціал соціально-психологічної готовності (населення, владних структур) до проведення на території регіону соціально-економічних перетворень;

- потенціал нормативно-правової готовності, що характеризує ступінь повноти правової та нормативної бази, необхідної для здійснення тих чи інших перетворень в різних сферах життєдіяльності населення регіону;

- потенціал науково-методичної готовності, що характеризує ступінь розробки наукових і методичних матеріалів (вказівок, рекомендацій, інструкцій), необхідних для реалізації намічених соціально-економічних перетворень та ін.

Таким чином, поняття «соціально-економічний потенціал модернізації» включає в себе не тільки сукупність ресурсів, а й якісні характеристики самих регіональних систем. Ці характеристики дозволяють оцінити спрямованість існуючої системи виробничих відносин, пріоритетів розвитку, соціальної політики в регіонах на вирішення завдань модернізації.

Висновки. Використання потенціалу завжди має цілеспрямований характер на досягнення певних цілей і завдань соціально-економічного розвитку територій. Визначальною особливістю модернізаційного потенціалу регіонів виступає пріоритетний характер не тільки досягнутого рівня найважливіших об'ємних параметрів, а й динаміки економічного і соціального розвитку відповідної території. Це принциповим чином відрізняє потенційну здатність того чи іншого регіону до модернізації від загального рівня їх економічного розвитку, що характеризується виключно статичними (рівневими) індикаторами, такими як, наприклад валовий регіональний продукт.

Список використаних джерел

1. Бандур С. І., Заєць Т. А., Куценко В. І., Зініх В. Т., Головка Л. В. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / За ред. Б. М. Данилишина. — 2-ге вид., доп. і перероб. — Черкаси : Брама-Україна, 2006 — 619 с.
2. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : Монографія. / Під ред. З. С. Варналія. — К. : НІСД, 2005. — 498 с.
3. Данилишин Б. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. С. Міщенко. — К. : РВПС України НАН України, 1999. — 257 с.
4. Экономический потенциал региона: анализ, оценка, диагностика: Монография / Тищенко А. Н., Кизим Н. А., Кубах А. И., Давискиба Е. В. — Х. : ИД «ИНЖЕК», 2005. — 176 с.
5. Шамлуев А. А. Основные составляющие потенциалов регионального развития / А. А. Шамлуев // Экономическое возрождение России. — 2006. — № 4. — С. 57–61.
6. Конкурентоспроможність регіонів України (методологія і практика) / За наук. ред. Л. Г. Черняк. — К. : РВПС України НАН України, 2010. — 108 с.
7. Державна Стратегія регіонального розвитку України на період до 2015 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 року № 1001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/cardnpd>.
8. Фісун К. А. Методологія програмування розвитку регіонів України // К. А. Фісун. — Харків, 2007. — 401 с.
9. Богорад О. Д. Регіональна економіка: словник-довідник / О. Д. Богорад, О. М. Невелєв, В. М. Падалка та ін. — К. : НДІСЕП, 2004. — 346 с.
10. Економічна енциклопедія: У двох томах. Т. 1 // Редкол. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К. : Видавничий центр «Академія», 2000. — 864 с.
11. Римашевская Н. М. Качества человеческого потенциала в условиях инновационной экономики / Н. М. Римашевская // Народнонаселение. — 2009. № 3. — С. 16–29.
12. Максимов В. В. Экономический потенциал региона (анализ, оценка и использование) / В. В. Максимов. — Луганск : ВНУ им. Владимира Даля, 2002. — 360 с.
13. Ачкасов А. Е. Теоретические основы стратегии и тактики управления трудовыми ресурсами / А. Е. Ачкасов // Коммунальное хозяйство городов: Науч.-техн. сб. — Вып. 28. — К. : Техника, 2001. — С. 186–194.
14. Задоя А. Л. Народнохозяйственный потенциал и интенсивное воспроизводство / А. Л. Задоя. — К. : Vishha shk., 1986. — 154 с.
15. Большаков С. Подходы к оценке социально-экономического потенциала региона / С. Большаков, Ю. Большакова // Федерализм: Теория. Практика. История. — 2011. — № 2. — С. 59–68.